

9. Прикарпаття спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання. Автор ідеї та головний редактор Микола Кугутяк. – Львів: «Манускрипт-Львів». – 2006. – 567 с.
10. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 174 - 184.
11. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145 - 153.
12. Підсумки Синоду УГКЦ // Нова зоря. – 2008. – № 37. – 19 вересня.

SUMMARY

The historical picture of the Galician Ukrainian landowner Antin Knihynytskyi is depicted in the scientific article. He suffered from the repressions of the Russian occupation power of 1915. The author of the article focuses on the necessity of keeping traditions of the past in particular the religiousness of Ukrainians.

Key words: Antin Knihynytskyi, traditions, religiousness, metodologie

Сергій Єсюнін,

*провідний науковий співробітник
Хмельницького обласного краєзнавчого музею*

СПОРУДЖЕННЯ ТИПОВИХ ПОЛКОВИХ ХРАМІВ У РАЙОНІ ДИСЛОКУВАННЯ 12-ГО АРМІЙСЬКОГО КОРПУСУ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Розглянуто процес церковного будівництва полкових храмів Православної Церкви в районі дислокування 12-го армійського корпусу на території Південно-Західного краю Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: військові храми, Православна Церква, 12-й армійський корпус, Південно-Західний край.

Окремі аспекти й загальні риси стану Православної Церкви у Південно-Західному краї (Київська, Подільська та Волинська губернії) у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. розкривають у своїх працях чимало дослідників. Водночас питання щодо виникнення та історії православних храмів військового відомства, які суттєво впливали на формування духовно-релігійного середовища населених пунктів, залишилося поза увагою науковців. Можна назвати лише одну фундаментальну працю з 1913 р. священика Г.Цитовича [14], яка має історико-описовий характер. Особливо цікавим, на наш погляд, є будівництво стаціонарних православних храмів військового відомства за типовими проектами наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Розглянемо цей процес на прикладі 12-го армійського корпусу, який дислокувався на території Південно-Західного краю.

Невдала Кримська війна 1853-1856 рр. і початок “Епохи великих реформ” 60-х рр. XIX ст. дали поштовх докорінним перетворенням в армії Російської імперії. Військова реформа, запроваджена новим військовим міністром Д. Мілютіним, передбачала чимало невідкладних заходів щодо реорганізації російської армії задля її модернізації [7, с. 537-563]. Важливим кроком втілення реформ стала відмова від поділу на армії та впровадження у 1862-1864 рр. військових округів [8, с. 547]. Три губернії Південно-Західного краю – Київська, Подільська та Волинська — були віднесені до Київського військового округу. Одночасно були визначені дивізії, що увійшли до округу, та місцевості для їхнього розквартирування. Від середини 70-х рр. XIX ст. у Київському військовому окрузі розпочалося формування армійських корпусів. Зокрема, 1 листопада 1876 р. був створений 12-й армійський корпус у складі 12-ї та 33-ї піхотних дивізій та 12-ї кавалерійської дивізії, які дислокувалися переважно на території Подільської, частково Волинської та Київської губерній. Після російсько-турецької війни 1877-1878 рр. відбулися зміни у складі армійських корпусів. Так, 33-тя піхотна дивізія ввійшла до штату 21-го корпусу (Київ), а згодом, у 1887-1889 рр., 12-му армійському корпусу із Кавказького округу були передані 19-та піхотна дивізія, а також новосформована 2-га зведена кочача дивізія (табл.).

Отже, на початок 90-х рр. XIX ст. 12-й армійський корпус набув сталого складу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. кардинальних змін у дислокації військ корпусу не відбулося. Слід лише зазначити про перехід на постійне місце розташування штабу 12-го армійського корпусу з Умані до Вінниці, а також припинення утримування в мирний час резервних частин, у зв'язку з чим були розформовані 47-й та 48-й резервні батальйони, а на базі резервних 186-го Кам'янецького та 188-го Батуринського полків у 1898 р. створені регулярні (173-й та 175-й) полки з такими самими назвами. Згадані резервні полки залишили Кам'янець-Подільський і Могилів-Подільський ще у 1895 р. – їх тимчасово розквартирували у Балті й Умані, а вже звітти вивели за межі дислокації корпусу. Натомість 1895 р. до Кам'янца перекинули 74-й Ставропольський піхотний полк (з Балти), а до Могилева – 73-й Кримський піхотний полк (з Умані) [13, с. 48-49]. Також відбулася ротація деяких полків у межах губернії в 1910 р. (див. табл.).

Як показує таблиця, чимало міст та містечок Південно-Західного краю у другій половині XIX ст. стали стратегічно важливими військовими пунктами та місцями дислокації військ. Цей фактор сприяв створенню в населених пунктах доволі значних постійних військових гарнізонів, до яких входили різні військові підрозділи – полки, бригади, дивізії. І хоча цей процес дещо загальмувала чергова російсько-турецька війна 1877-1878 рр., але після повернення військ (1879-1880 рр.) на місце постійної дислокації, у населених пунктах почали розбудовуватися військові містечка для місцевих гарнізонів. В усіх цих військових містечках, окрім казарм і житлових будинків для офіцерів, обов'язково виділяли приміщення для шпиталів, офіцерських зібрань (клубів), а також для військових церков.

Зазначимо, що військові церкви існували при всіх найбільших військових формуваннях – полках і бригадах, в особовому складі яких був штатний православний священник.

Історія появи військового духівництва в Російській імперії сягає початку XVIII ст., коли за військовим статутом 1716 р. до штату кожного полку ввели обов'язкову

Таблиця:

Дислокація основних військових частин 12-го армійського корпусу наприкінці XIX – на початку XX ст. Складено за [10, с. 342].

Військова	1880	1885	1894	1904	1914
12 АРМІЙСЬКИЙ КОРПУС	Київ	Київ	Умань	Вінниця	Вінниця
12 піхотна дивізія	<i>Меджибіж</i>	<i>Меджибіж</i>	Проскурів	Проскурів	Проскурів
45 Азовський піхотний полк	Старокост.	Старокост.	Старокост.	Старокост.	Старокост.
46 Дніпровський піхотний полк	Проскурів	Проскурів	Проскурів	Проскурів	Проскурів
47 Український піхотний полк	Кам.-Под.	Вінниця	Вінниця	Вінниця	Кам.-Под.
48 Одеський піхотний полк	<i>Меджибіж</i>	<i>Меджибіж</i>	<i>Меджибіж</i>	<i>Меджибіж</i>	Могилів-П.
12 артилерійська бригада	Вінниця	Вінниця	Проскурів	Проскурів	Проскурів
19 піхотна дивізія	-	-	<i>Тульчин</i>	<i>Тульчин</i>	Умань
73 Кримський піхотний полк	-	-	Умань	Могилів-П.	Вінниця
74 Ставропол. піхотний полк	-	-	Балта	Кам.-Под.	Умань
75 Севастопол. піхотний полк	-	-	<i>Ладижин</i>	<i>Ладижин</i>	Гайсин
76 Кубанський піхотний полк	-	-	<i>Тульчин</i>	<i>Тульчин</i>	<i>Тульчин</i>
19 артилерійська бригада	-	-	Вінниця	Вінниця	Вінниця
3 стрілецька бригада	<i>Тульчин</i>	<i>Тульчин</i>	Вінниця	Жмеринка	Жмеринка
9 стріл. батальйон	<i>Тульчин</i>	<i>Тульчин</i>	<i>Жмеринка</i>	Жмеринка	Жмеринка
10 стріл. батальйон	<i>Ладижин</i>	<i>Ладижин</i>	<i>Жмеринка</i>	Жмеринка	Жмеринка
11 стріл. батальйон	<i>Тульчин</i>	<i>Тульчин</i>	<i>Жмеринка</i>	Жмеринка	Жмеринка
12 стріл. батальйон	<i>Тульчин</i>	<i>Тульчин</i>	<i>Жмеринка</i>	Жмеринка	Жмеринка
3 стріл. артилерійський дивізіон	-	Вінниця	Вінниця	Літин	Літин
12 кавалерійська дивізія		Вінниця	Вінниця	Проскурів	Проскурів
34 драг. Стародубівський полк	Кам.-Под.	Кам.-Под.	<i>Волочиськ</i>	<i>Волочиськ</i>	Волочиськ
35 улан. Белгородський полк	<i>Ярмолинці</i>	Кам.-Под.	Проскурів	Проскурів	Проскурів
36 гусар. Охтирський полк	<i>Меджибіж</i>	Біл.Церква	<i>Меджибіж</i>	<i>Меджибіж</i>	<i>Меджибіж</i>
3 Орєнбурзький козачий полк	-	-	<i>Чорн.Острів</i>	<i>Чорн.Острів</i>	<i>Волочиськ</i>
12 Донський козачий полк	Проскурів	?	-	-	-
2 зведена козака дивізія	-	-	Кам.-Под.	Кам.-Под.	Кам.-Под.
16 Донський козачий полк	-	-	Нов.Ушиця	Нов.Ушиця	Могилів-П.
17 Донський козачий полк	-	-	Кам.-Под.	Кам.-Под.	Нов.Ушиця
1 Урупський полк Кубанськ. коз.	-	-	Кам.-Под.	Кам.-Под.	Кам.-Под.
1 Волзький полк Терського коз.	-	-	Хотин	Хотин	Кам.-Под.
5 саперний батальйон	-	-	-	-	Вінниця
<u>Резервні піхотні частини</u>					
46 резерв. батальйон (від 1891 р. – резерв. Кам'янецький піхотний полк)	Кам.-Под.	Кам.-Под.	Кам.-Под.	-	-
47 резерв. піхотн. батальйон	Вінниця	Вінниця	-	-	-
48 резерв. піхотн. батальйон	Балта	Балта	-	-	-
188 резерв. Батуринський полк	-	-	Могилів-П.	-	-
	1880	1885	1894	1904	1914

Умовні позначки: звичайним шрифтом – міста, курсивом – містечка, жирним – полки, що мали окремо побудовані військові храми.

посаду священика, в компетенції котрого була також справа влаштування т. зв. "похідних церков". Військове духівництво та "похідні церкви" у військовий час підпорядковувалися спеціально призначеним обер-священикам, а в мирний час – тій єпархії, де квартирував їхній полк. Від 1800 р. посада обер-священика стала постійною й усе військове духівництво перейшло у підпорядкування військового відомства. У 1850-х рр. у військовому духовному відомстві відбулися організаційно-правові зміни, зокрема йому передано нерухомі храми гарнізонів, які досі належали у єпархіям. 12 червня 1890 р. було затверджено "Положення про управління церквами й духівництвом військового та морського відомства", що значно покращило стан військових храмів і становище священиків. На той час (початок 1891 р.) у військовому віданні було 12 соборів, 306 полкових, 24 госпітальних, 12 фортечних та інших церков – разом 407 храмів [2, с. 845].

Протягом майже всього ХІХ ст. військові частини гарнізонів задовольнялися своїми "похідними церквами", які тимчасово розміщалися у пристосованих приміщеннях казарм. Парафіянами таких храмів були виключно солдати й офіцери, та й ті, через малу місткість храмів, могли відвідувати богослуження тільки по черзі. Дещо поліпшився стан військових храмів, коли у 80–90-х рр. ХІХ ст. у міських поселеннях почали будувати військові містечка з казармами, будинками для офіцерів, службовими спорудами. Підполкові церкви стали відводити більш просторі приміщення. Але й ті, хоч і здебільшого задовольняли потреби полків, та все ж були лише пристосованими й тому вважалися тимчасовими. Після створення великих сталих гарнізонів, із значною кількістю парафіян, перед військовим відомством постала потреба побудови окремих стаціонарних храмів.

Перші спеціально зведені храми військового відомства у подільських містах з'явилися наприкінці ХІХ ст. Започаткували їхнє спорудження 1897 р. у двох найбільших гарнізонних містах – Вінниці та Проскурові (обидва – Подільська губернія).

Обидва храми зводилися за одним проектом, який розробив відомий в імперії інженер та архітектор Костянтин Костянтинович Прусак. Він працював у 1885-1890 рр. у Вінниці, куди був відряджений для будівництва комплексу міських казарм, в яких мали розміститися 47-й піхотний Український полк та 19-та артилерійська бригада [11, с. 69]. Під керівництвом К. Прусака працювала створена при 47-му полку робоча команда зі спорудження казарм, були розроблені та реалізовані проекти різноманітних будівель військового призначення. Завершилося будівництво комплексу міських казарм у 1890 р. [3, арк. 125, 206]. Не реалізованим залишився тільки проект полкового храму – у візантійському стилі, мурований у відкритій цеглі, з одним верхом і триярусною дзвіницею, на зведення якого не було закладено державних коштів. Завдяки ініціативі полкового священика 47-го піхотного Українського полку протоієрея Іоана Гедевського, була зібрана потрібна сума (більшу її частину дав сам священик, решту доклали військовослужбовці) й у 1897 р. храм побудували та освятили. До історії цієї полкової церкви додамо, що вона, як "похідна", була заснована при полку ще на початку ХІХ ст. й освячена на честь Св. Апостолів Петра та Павла [14, с. 336]. У 1910 р. відбулася ротация деяких полків у межах губернії, під час якої 47-й піхотний Український полк переведено з Вінниці до Кам'янець-Подільського, натомість до Вінниці прибув із Могилева 73-й піхотний Кримський полк. Він розквартирувався у міських казармах і розмістив у згаданому

храмі своєю — Св. Олександра Невського — полкову церкву, засновану як “похідну” 1856 р., одночасно з полком [14, с. 336].

У 1889 р. розпочалося спорудження комплексу міських казарм у Проскуріві. Будівництво вела “Войсковая строительно-хозяйственная комиссия по опытной постройке в Проскурове казарм”. Ця комісія мала у своєму розпорядженні не лише техніків та робочу команду, а й навіть тимчасово облаштований у передмісті Дубове цегельний завод. У жовтні 1893 р. у Проскуріві до новозбудованих біля залізниці міських казарм увійшов 46-й піхотний Дніпровський полк [4, арк. 56]. 1897 року на плацу цього військового містечка, за проектом К.Прусака, було розпочато будівництво полкового храму 46-го піхотного Дніпровського полку. Його “похідна” полкова церква Св. Апостолів Петра та Павла вела свою історію від 1775 р., вона супроводжувала полк під час наполеонівської війни 1812 р., російсько-турецьких війн 1828-1829 та 1877-1878 рр. та оборони Севастополя 1854-1855 рр. [14, с. 331]. Коли полк прибув на постійне місце дислокації до Проскурова (1875 р.), одразу виникла потреба спорудження для полкового храму. Питання вирішилося після того, як на початку 1890-х рр. тут розмістився штаб 12-ї піхотної дивізії, до складу якої входив Дніпровський полк [9, с. 84]. Зусиллями начальника штабу дивізії Юргенса, командира полку Бойковського та полкового священика Образцова вдалося зібрати благодійні пожертви від усіх чинів полку та деяких цивільних проскурівчан і розпочати на казарменому плацу спорудження цегляного храму. Будівництво провели у два етапи. На першому – звели основне приміщення храму, яке було завершене й освячене 1898 р. та обійшлося у 18 тис. руб., причому з церковних коштів витратили лише 1307 руб. 89 коп., решту грошей склали благодійні пожертви. На другому етапі – у 1906 р. казенним коштом (10 тис. руб.) добудували дзвіницю. Храм вміщував 600 осіб, мав чудовий внутрішній розпис, який виконали три солдати (колишні художники), а також живописний одноярусний іконостас [14, с. 332]. Відкриття такого просторого полкового храму стало подією не тільки для військових, але й для всіх православних проскурівчан. Річ у тім, що на той час Проскурів був доволі великим повітовим центром, налічуючи у 1897 р. 22 855 мешканців [12, с. 2-3]. І хоч православних із того числа було 7616 (33 %), однак у місті для їхніх потреб існували тільки невеликий собор Різдва Богородиці та зовсім маленька цвинтарна каплиця. Побудувати новий просторий собор власним коштом місто не могло, й тому поява військового храму допомогла вирішити цю проблему. Церквам військового відомства дозволялося задовольняти духовні потреби цивільних парафіян (крім окремих актів, пов’язаних із веденням метричних книг — вінчання та ін.), отже, проскурівчани отримала змогу відвідувати полковий храм 46-го Дніпровського полку.

Проте здебільшого в гарнізонах у той час не будували окремих сакральних споруд, а надавали для полкових церков казармені або інші приміщення. Так, у Кам’янці-Подільському під військовою храм було відведено просторе приміщення (на 400 осіб) у казармі, розташованій поряд з Архиперейським будинком. Святиня почергово належала полкових церквам найбільших військових частин, які квартирували у місті. Наприклад, до 1910 р. тут функціонувала церква Св. Архистратига Михайла 74-го піхотного Ставропольського полку (переведений до Умані), а з 1910 р. – церква Св. Апостолів Петра і Павла 47-го піхотного Українського полку, що прибув до Кам’янця-Подільського [14, с. 334]. У 1900-1901 рр. у Гайсині місто

власним коштом побудувало казарми для 4-го батальйону 75-го піхотного Севастопольського полку [5, арк. 1-6]. Полкова церква Св. Архистратига Михайла, котра, як і полк, існувала від 1856 р., одержала згодом приміщення в казармі. Вміщував храм 300 осіб [14, с. 338]. У Жмеринці від початку 1890-х рр. квартирувала 3-тя стрілецька бригада, при якій 1898 р. була заснована бригадна церква Св. Миколая Чудотворця. Вона так само, з дня заснування і до 1904 р., діяла у казарменому приміщенні [14, с. 349].

Як бачимо, до початку ХХ ст. тільки два гарнізони 12-го армійського корпусу – у Вінниці та Проскурові, мали стаціонарні військові храми. В інших гарнізонах полкові церкви розташовувалися у пристосованих приміщеннях. Аналогічна ситуація щодо храмів військового відомства спостерігалася і в інших регіонах Російської імперії, особливо прикордонних. На це звернув увагу імператора військової міністр А. Куропаткін – у січні 1900 р. він склав доповідну, де зазначав: “Розміщення наших військ переважно на околицях Імперії, із переважаючим іновірним населенням, із давніх часів спонукало військове керівництво, для підняття релігійно-морального духу у військах, вжити заходів для побудови військових храмів... Вважаємо за потрібне відшукати кошти на побудову храмів при всіх частинах, в яких за штатом є священик, для чого розробити типовий проект військового храму, просторого та недорогого”. 23 січня 1900 р. на доповідну була накладена схвальна резолюція імператора, й того ж числа при Головному штабі утворено особливу Комісію для вирішення питань релігійних потреб військ. Передовсім комісія спрямувала свою діяльність на розробку типового проекту військового храму, автором якого виступив архітектор Федір Михайлович Вержбицький. Він вдало поєднав однонавову базиліку в плані з тридільним об’ємом, характерним для певного типу православних храмів (шатрова дзвіниця над західним входом, трапезна та верх з великим світловим барабаном у східній частині). Зовнішнє оздоблення виконано у відкритій цеглі. Проект Ф. Вержбицького відповідав поставленим перед ним завданням: мінімальними коштами досягнуто максимальної ефектності [1, с. 33]. Проект був затверджений 1 грудня 1901 р. з резолюцією: “Керуватися при будівництві військових храмів Височайше схваленим проектом церкви та табелем внутрішніх розмірів...”, і передбачав будувати військові храми із цегли, одноверхі, із дзвіницею, кошторис був розрахований на 40 – 44 тис. руб. [14, с. 13-14].

30 червня 1901 р. у присутності імператора Миколая II відбулося урочисте закладання першого подібного полкового храму у Петергофі на території військового містечка 148-го піхотного Каспійського полку [1, с. 33]. Усього до 1914 р. в Російській імперії за типовим проектом зведено близько 60 храмів. З них п’ять спорудили у військових містечках гарнізонів 12-го армійського корпусу.

У 1903-1904 рр. розгорнулося будівництво перших типових військових храмів у найбільших міських гарнізонах 12-го армійського корпусу – Жмеринці, Проскурові та Могилеві-Подільському (всі – Подільська губернія).

1903 року на околиці Жмеринки був закладений полковий храм 3-ї стрілецької бригади, яка складалася з чотирьох полків (9-го, 10-го, 11-го, 12-го). Зводила його вже згадана “Войсковая строительно-хозяйственная комиссия по опытной постройке в Проскурове казарм” у районі дислокації 9-го полку. У 1904 р. у складі бригади була введена друга посада священика та заснована ще одна полкова

церква на честь Хрестителя Іоана Предтечі. Ця церква призначалася для 11-го і 12-го полків, а та, що вже існувала (Св. Миколая Чудотворця) – для 9-го і 10-го полків. Було вирішено для церкви Іоана Предтечі переобладнати приміщення на 400 осіб у казарменій їдальні 12-го полку, а новозбудовану святиню віддати під церкву Св. Миколая Чудотворця. Так воно й сталося – у жовтні 1904 р. споруджений за типовим проектом храм був освячений на честь Св. Миколая Чудотворця й закріплений за 9-м і 10-м стрілецькими полками. Кошторис вписався у проектну суму – 44 тис. руб. Особливістю нового храму стало те, що він, що було — уперше на Поділлі освітлювався електрикою [14, с. 349-350].

1904 року виділено 44 тис. руб. на будівництво типового храму для полкової церкви Св. Миколая Чудотворця 35-го драгунського Белгородського полку в Проскуріві. Святиню звели серед казарм військового містечка на передмісті Дубове, вона мало півтораярусний сосновий іконостас із позолотою та чудовий внутрішній розпис [14, с. 333].

Так само кошторисом у 44 тис. руб. був споруджений у 1904-1906 рр. полковий храм у Могилеві-Подільському. Іконостас у ньому встановили одноярусний, цегляний, облицьований білим мармуром. Ікони – копії ікон Володимирського собору в Києві, розпис – живописний, роботи нижчих чинів 73-го піхотного Кримського полку, для полкової церкви (Св. Олександра Невського) якого й будувався храм. У 1910 р. 73-й піхотний Кримський полк було переведено до Вінниці, а замість нього введений 48-й піхотний Одеський полк. Він зайняв міські казарми та отримав згаданий храм для своєї — Св. Георгія Побідоносця — полкової церкви, заснованої як «похідної» в 1811 р., разом із полком [14, с. 335].

У 1908 р. споруджено та 9 жовтня того ж року освячено храм для полкової Успенської церкви 12-го драгунського Стародубівського полку у містечку Волочиськ Волинської губернії. Полкова святиня подала серед казарм військового містечка, мала невеличку металеву огорожу [14, с. 334].

45-й піхотний Азовський полк, своє постійне перебування з початку 70-х рр. XIX ст. у Старокостянтиніві Волинської губернії, до 1909 р. не мав власного приміщення для «похідної церкви». Військові відвідували спершу парафіяльний Успенський храм, а пізніше — Свято-Троїцький, у давньому замку князів Острозьких [14, с. 330]. Лише у 1907 р. серед казармених будівель на самій околиці Старокостянтинова був закладений військовий храм для Вознесенської полкової церкви. Споруджувала його «Войсковая строительно-хозяйственная комиссия по опытной постройке у Проскурове казарм», кошторис склав 44 тис. руб., освячення відбулося 21 лютого 1909 р. [6, арк. 8].

Таким чином, у гарнізонах 12-го армійського корпусу до 1914 р. з'явилося сім нових військових храмів – у Проскуріві (2), Вінниці, Жмеринці, Старокостянтиніві, Волочиську та Могилеві-Подільському, з яких п'ять спорудили за типовим проектом 1901 р. (Жмеринка, Старокостянтинів, Волочиськ, Проскурів, Могилів).

З перших років радянської влади (початок 1920-х рр.) майже всі полкові храми опинилися на території червоноармійських частин. Використовувалині не за призначенням, вони зазнали перебудов та руйнацій. Проте більшість військових святинь все-таки пережили важкі роки лихоліть і на початку 90-х рр. XX ст. були відновлені. Так, із семи перелічених військових храмів збереглися та нині діють

п'ять. Серед двох храмів, побудованих за проектом 1890 р. К.Прусака, зберігся один – у Хмельницькому (колишній Проскурів) – полковий храм Дніпровського полку (у радянські роки використовувався як складське приміщення, відновлений у 1995 р., тепер – Свято-Гергієвська церква). З п'яти храмів, споруджених за типовим проектом 1901 р. Ф.Вержицького, збереглося чотири: у Хмельницькому — полковий храм Белгородського полку (використовувався як спортзал, відновлений 1991 р., тепер – собор Андрія Первозванного УПЦ КП), у Жмеринці – полковий храм 9-го та 10-го стрілецьких полків (використовувався як солдатський клуб, повернутий громаді у 1992 р., тепер – церква Св. Миколая), у Могилеві-Подільському – полковий храм Кримського полку (тепер – церква Олександра Невського), у Старокостянтинові – полковий храм Азовського полку (використовувався для потреб військової частини, повернутий парафіянам наприкінці 1990-х рр., нині – церква Андрія Первозванного). Всі ці колишні полкові храми сьогодні є визначними пам'ятками історії та архітектури минулого. На жаль, у період радянської влади вони втратили оригінальні верхи та дзвіниці, які були відбудовані з відхиленням від початкових проектів.

1. Абасалиев Р. К истории 148-го пехотного Каспийского полка // Нева. – 2007. – № 10. – 128 с.
2. Военное духовенство // Энциклопедический словарь / Изд. А.Брокгауз, И.Ефрон. – СПб., 1892. – Т. VIa. – С. 845—846.
3. Державний архів Вінницької області. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 49.
4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 117. – Оп. 1. – Спр. 39.
5. ДАХМО. – Ф. 117. – Оп. 1. – Спр. 695.
6. ДАХМО. – Ф. 284. – Оп. 1. – Спр. 1.
7. Джаншиев Г. Эпоха Великих реформ. Исторические справки. – Москва, 1898. – 896 с.
8. Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – Київ: Наукова думка, 2003. – 2005. – Т. 1: А-В. – 688 с., іл.
9. Єсюнін С. Військові гарнізони міст Подільської губернії другої половини XIX – початку XX століття: до історії формування та становлення // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.1. – С. 335-343.
10. Єсюнін С. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2004. – 112 с.
11. Известия общества гражданских инженеров / Под ред. П.М.Макарова. – СПб., 1895. – Вып. 2. – 78 с.
12. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи: Вып. XXXII. Подольская губерния. – СПб., 1904. – 281 с.
13. Подольский адрес-календарь / Сост. В.Гульдман. – Каменец-Подольский, 1895. – 452 с.
14. Цитович Г. Храмы армии и флота. Историко-статистическое описание. – Пятигорск, 1913. – 520 с.

SUMMARY

Sergey Esynin

Building of typical regimental churches in the area of deployment of the 12th army division of the second part of XIX – beginning of XXth centuries.

This article envisages the state of building churches of Orthodoxy churchy in the area of deployment of the 12th army division in the South-West region of the second part of XIX – beginning of XXth centuries.

Key words: military churchy, Orthodoxy churchy, 12th army division, South-West region.